

**ОЛЕКСАНДР ЛОТОЦЬКИЙ ПРО ШЛЯХИ ВРЕГУЛЮВАННЯ
АГРАРНИХ ПРОБЛЕМ У НАДДНІПРЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ
НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ
(на матеріалах преси 1905-1907 рр.)**

У статті розглядається громадсько-політична і видавнича діяльність відомого українського діяча та науковця Олександра Лотоцького під час російської революції 1905-1907 рр. Акцентується увага на розгляді ним проблем аграрного характеру в Наддніпрянській Україні на початку ХХ століття. Характеризуються зміст публікацій щодо причин загострення земельного питання у зазначений час і шляхів його вирішення. При цьому значна увага звертається на становище сільських робітників і визначення форм їхньої боротьби. Автор окремо висвітлює активну діяльність Олександра Лотоцького у роботі Української парламентської громади I і II Державних дум. Визначена його роль у підготовці та друці часописів "Українский Вестник" і "Рідна справа. Вісті з думи" як друкованих органів УПГ, а також аналізуються статті з аграрної проблематики. Зазначається на тій самій зв'язку аграрних проблем і національного питання в підросійській Україні початку ХХ століття.

Ключові слова: *малоземелля, сільськогосподарські робітники, право власності на землю, страйк, сільськогосподарська освіта, I Державна дума, II Державна дума, національне питання, О. Лотоцький.*

На початку ХХ ст. Олександр Лотоцький активно включився в обговорення шляхів реформування українського суспільства. В його ідеях значне місце посідала аграрна проблематика. І якщо до 1905 р. він працював переважно в культурно-просвітницькій сфері, то з початком революції поринув у вир громадсько-політичного життя. Це позначалося, насамперед, у активній і плідній публіцистичній діяльності. Саме з цього часу, і саме завдяки в тому числі О. Лотоцькому, «українське питання» стає предметом обговорення представниками різних суспільно-політичних сил. Сутність якого, на нашу думку, визначається не тільки національним аспектом, але й економічними проблемами, серед яких провідне місце займало аграрне питання.

Сьогодні творча спадщина Олександра Лотоцького стала об'єктом глибокого вивчення і аналізу. Найбільше зробили в цьому відношенні В. Ульяновський, В. Швидкий, В. Колесник, Л. Могильний, С. Данченко, О. Федьков та інші. Однак публікацій, які б висвітлювали його доробок щодо врегулювання аграрних проблем початку ХХ століття в Наддніпрянській Україні сьогодні немає. Тому у даній статті робиться спроба дослідити погляди О. Лотоцького на вирішення аграрного питання в підросійській Україні, на основі використання його публіцистичної спадщини періоду 1905-1907 рр.

Українські ліберали намагалися пояснити природу всіх негараздів, які стосувалися аграрних проблем, і окреслити шляхи їх врегулювання. О. Лотоцький, що був одним із провідних діячів УДРП, також наголошував, що «аграрна справа має першорядне значіння; се справа життя і смерті для найбільше значної частини людності, се основа добробуту цілої держави [4, с.314]. Він вважав, що одна з причин загострень аграрних відносин є малоземелля та безземелля селян. У часописі «Український вестник» читаємо: «Гострим малоземеллям,, страждає частина населення, насамперед, в губерніях Малоросії» [9, с.365].

О. Лотоцький, виступаючи під псевдонімом О. Білоусенко, вважав, що важливою аграрною проблемою було також колективне (общинне) ведення господарства [5, с.13]. Причинами гостроти аграрного питання є, на його думку, поєднання кількох взаємопов'язаних проблем: ведення господарства (індивідуальне чи общинне), спосіб господарювання (інтенсивне чи екстенсивне) й аграрне перенаселення території Наддніпрянщини. У літературно-науковому місячнику «Нова Громада» зазначалося: «... і при подвірній формі сього володіння (як на Україні) ся річ, хоч і не однаково, а неминуче впливала на зубожіння селянської маси. Не сидючи на відокремленому шматку землі, кожен господар-селянин мусить слухатися того господарського ладу, заведено в його селі, і не може перейти до кращого інтенсивного хазяйнування ...» [5, с.13]. Однак ще однією вагомою обставиною, що зумовила його невирішеність, була політика уряду [5, с.13].

Важливе місце в колі цих проблем займало питання становити сільськогосподарських робітників. О. Лотоцький у своїй статті «Ілоти ХХ століття» так її окреслював: « Тут немає ніяких постанов відносно тривалості робочого дня, немає позитивних вимог щодо прийняття землевласниками заходів щодо захисту сільських робітників від пошкоджень машинами, немає правил про приміщення робітників, і хоча є деякі позитивні вимоги відносно харчування і лікування робітників, але виконання цих вимог не підкріплено ніякими покараннями, які так часто сипляться на голову робітника» [9, с.366].

Чітке окреслення змісту аграрних проблем визначило підходи до його розв'язання, одним із важливих аспектів якого залишалося право власності на землю. Варто також підкреслити, що, на думку О. Лотоцького, усі заходи, спрямовані на вирішення земельного питання, потрібно було проводити поступово і лише ненасильницькими методами.

Олександр Гнатович негативно поставився до закону від 12 березня 1906 року, котрий передбачав утворення «землевпорядних комісій», що мали допомогти Селянському банку організувати купівлю селянами землі. Хоч він і передбачав пошук компромісу між селянами й поміщиками, однак сам порядок створення комісій та їх діяльність заздалегідь вели лише до загострення суперечок між ними. «Через перевагу в комісіях великоземельних власників ціни на землю складатимуть такі, які призначають самі

земельні власники, а селянський банк мусить підлягати постановам цих комісій і послухати ті постанови виконувати», – зазначав громадський діяч [3, с.814].

Українські ліберали виступали за організацію цивілізованих методів боротьби сільськогосподарських робітників. Так, О. Лотоцький вважав: «Справа забезпечення прав останніх робітників, поруч із земельною, була найактуальнішою для селянства в тодішніх обставинах» [5, с.17-18]. На його думку, єдиним можливим засобом захисту інтересів і прав робітників є шлях мирної економічної боротьби, а основною формою цієї боротьби – страйк. Тим більше, він вважав, що рівень свідомості робітників, дозволяє їм використовувати цю форму боротьби, а «успіх робітників у цьому випадку не тільки не містить в собі нічого шкідливого з народньо-господарської точки зору, але навіть безумовно в цьому відношенні корисний, покращення становища робітників не зменшить багатства робітників, а викличе лише інший його перерозподіл» [9, с.373].

При розгляді підходів українських лібералів до розв'язання аграрної проблеми, на нашу думку, слід з'ясувати й питання діяльності українських демократ-радикалів і громадських діячів, у I і II Державних Думах.

За результатами виборів до I Думи їм вдалося провести тільки одного депутата. Як спільні кандидати УДРП і кадетів до Думи пройшли І. Шраг і П. Чижевський. Члени Думи від України створили свою окрему фракцію – Українську Парламентську Громаду. Її головою було обрано відомого громадського діяча, члена кадетської партії, адвоката з Чернігова І. Шрага. Виходячи з того, що основу української парламентської фракції становили члени поступових партій і позапартійні, були сподівання, що делегати побудують свою діяльність на основі програми демократично-радикальної партії. «Бо програма та, охоплюючи широко інтереси трудящих людей, разом щиро демократична і національна, і через те може зібратися під своїм прапором усі щиро демократичні українські елементи, а разом привабити й тих, що досі виступали під чужими прапорами», – зазначала українська ліберальна газета «Громадська думка» [8, с.3]. Друкованим органом фракції став російськомовний тижневик «Українский вестник», а О. Лотоцький разом з О. Русовим організували його видання» (офіційним видавцем зазначалась дружина О. Лотоцького, Н. Лотоцька). В центрі уваги української фракції I Думи були аграрне й національне питання. На сторінках журналу О. Лотоцький вміщував статті на актуальні теми українського життя під своїм прізвищем та псевдонімами «Spectator», «О. Белоусенко», «О. Белоусенко», «А. А.», «А. Б.», які також були присвячені питанням вирішення аграрних проблем [1; 2; 3].

Захищаючи інтереси своїх виборців, українські ліберальні діячі виступали з різними запитами, ініціативами та заявами, що стосувалися і сільських робітників. Так, активно допомагав роботі української фракції О. Лотоцький. Разом з О. Русовим він підготував ряд текстів депутатських виступів з цього питання, склав для неї два законопроекти [10, с.21]. Один із них – «Про скасування

ня урядового закону від 26 квітня 1906 року», спрямованого проти страйків сільських робітників [10, с.21]. Нагадавши, що розпочинаються жнива – період найінтенсивнішої праці для селян, депутати Української Громади запропонували Думі терміново розглянути питання про скасування цього закону. Інший законопроект «Про хліборобські страйки» фракція так і не встигла обміркувати, і він перейшов успадщину до української фракції другої Думи. Крім того, характеризуючи аграрні закони, котрі було прийнято в 1906 році, він робить такий висновок: «Аграрні реформи її (Державної думи. – В.Д.) були надто виїмкові і непланомірні, вони не в'язалися з загальним безправним становищем народної маси і врешті не тільки не давали їй користі, а й доводили до шкоди... сприяючи партійній пролетаризації селянства поруч із зростом селянської буржуазії» [4, с.12].

Члени української громади, на думку О. Лотоцького, користувалися неабияким авторитетом в українських селян, які вірили, що вони можуть вирішити земельне питання в їх інтересах. Про це свідчить звернення 94-х селян Сквирського повіту Київської губернії 4 червня 1906 року, вміщене ним в «Українському віснику» до свого депутата А. Грабовецького. У ньому, крім скарги на поміщиків, які «пов'язали нас по руках і ногах, забрали собі найкращі землі, а нас посадили на пісок, на шлаки, на всякі непридатні землі», була також вимога вирішити питання про наділення селян землею [11, с.12]. Селяни з Полтавщини, як зазначав О. Лотоцький, у своєму наказі депутатам з України, навіть пропонували шлях, за допомогою якого їх можна наділити землею. Вони писали: «Нехай постараяться наші обранці в Державній Думі провести закон про примусове відчуження землі у власність краю, причому в встановленні розміру відчуження, купівельної ціни, в розподілі земель між ними, що потребує її та встановлення платні-податку на землю, – головну участь приймали б на місцях виборні від самого населення» [13, с.125-126].

Таким чином, діяльність О. Лотоцького і членів української парламентської громади в I Державній думі сприяла дальшому поширенню їхніх ідей щодо вирішення аграрного питання. Вони передбачали: націоналізацію земель у власність краю, передачу землі у користування або володіння селянам, примусове відчуження земель на користь селян шляхом викупу та надання автономії Україні.

Вибори до II Державної думи відбувалися в умовах спаду революції та посилення репресій з боку уряду. Боролися за мандати й українські ліберали. Вони пропонували ідею законодавчого розгляду аграрного питання і висували вимогу автономії України. 20 лютого 1907 р. Дума розпочала свою роботу. За складом вона була лівішою за попередню. Однак кількість українських ліберальних діячів у ній скоротилася майже втричі. До складу нової парламентської громади увійшло 47 осіб. Однак за партійним складом вона була доволі строкатою. Вона заснувала свій друкований орган – «Рідна справа (Вісті з Думи)», що видавався на кошти фракції П. Чижевським і відомим українським кооператором

В. Доманицьким. У ньому вміщувалися промови, звернення та заяви членів Думи. Для підтримання відповідного політично-освітнього рівня депутатів петербурзька громада організувала для земляків ряд лекцій з питань аграрної справи, фінансів, освіти та самоврядування. О. Лотоцький продовжував брати участь у підготовці законопроектів з цих питань. Так, прийнята 11 березня 1907 р. спеціальна декларація новоствореної групи (О. Лотоцький брав участь в її розробці) містила такі вимоги: бажання автономії України, націоналізація школи, рівноправ'я української мови з російською в громадських і державних установах. Однак в аграрному питанні декларація була радикальнішою: «<...> розв'язання земельної справи на підставі примусового одібрання земель від одиноких власників в руки трудящих... Особливі виборні комітети розв'язатимуть такі деталі аграрного питання на місцях, як от: скільки десятин може зостатись в одних руках» [7, с.1]. Крім того, було звернуто увагу на примусове відторгнення тільки тієї частини приватновласницьких земель, які перевищували трудову норму, й передання їх до українського трудового фонду, яким могли б користуватися лише ті, хто працює на землі [7, с.2].

Під час роботи II Державної думи висували свої пропозиції щодо розгляду аграрного питання й українські ліберали. Стаття О. Лотоцького «Панщина стара і нова» [6, с.2] викликала шапелений резонанс не тільки серед української, а й російської громадськості, передруковувалась іншими видавництвами, вийшла окремою відбиткою. Для цього він пропонував: передавати землю селянам у власність, що надавало їм право на володіння, користування та розпорядження нею та надасть можливість їм «заводити на ньому (наділі – В. Д.) господарство по своїй подобі» [6, с.2]. А покращення рівня введення самого господарства він вбачав у створенні мережі шкіл, які покращать питання аграрної освіти селян.

Однак аграрний законопроект до кінця не був обговорений у зв'язку з розгоном II Державної думи.

Загалом Олександр Лотоцький у пресі періоду першої російської революції визнавав необхідність розв'язання земельної проблеми шляхом відчуження земель, у тому числі і великих приватновласницьких угідь. Він пропонував реформістське вирішення аграрного питання і пристосування сільського господарства до ринкових умов розвитку країни. Важливими між ними також були: інтенсифікація сільського господарства і сільськогосподарська освіта селян. Його діяльність носила агітаційно-пропагандистський характер. Він виступав за мирні, ненасильницькі методи вирішення аграрного питання, вимагав для України місцевої автономії та самоврядування. Усі ці завдання повинні були вирішуватися законодавчим поступовим шляхом.

Список використаних джерел та літератури:

1. Аграрний пластырь // *Украинский вестник*. 1906. № 13. С. 510-513.
2. А. Б. Деятельность крестьянского банка на Украине // *Украинский вестник*. 1906. № 8. С. 581-589.

3. А. Б. Крестьянский банк и земельная реформа // *Украинский вестник*. 1906. № 12. С. 811-817.
4. Білоусенко О. Аграрне законодавство в Росії минулого року // *Літературно-науковий вісник*. 1907. Т. XXXVII. Кн. II. С. 306-315.
5. Білоусенко О. Селянський пролетаріат // *Нова громада*. 1906. Кн. 3. Березень. С. 11-18.
6. Білоусенко О. Панщина стара і нова // *Рідна справа. Думські вісті*. 1907. № 11. 31 травня. С. 2.
7. Від Української Думської громади // *Рідна справа. Думські вісті*. 1907. № 11. 31 жовтня. С. 2.
8. З життя партій // *Громадська думка*. 1906. №129. 7 червня. С. 3.
9. Лотоцький А. Ілоти ХХ века // *Украинский вестник*. 1906. № 6. С. 364-375.
10. Лотоцький О. Сторінки минулого. Варшава, 1934. Ч. III. 422.
11. На Україні // *Украинский вестник*. 1906. № 7. С. 510-531.
12. Піснячевський В.В. В Державній Думі // *Рада*. 1907. № 62. 15 березня. С. 1.
13. Spectator. На Україні // *Украинский вестник*. № 2. С. 125-126.

В. А. Дубинський

Александр Лотоцкий о путях урегулирования аграрных проблем в Надднепрянской Украине в начале XX века (на материалах прессы 1905-1907 гг.)

В статье рассматривается общественно-политическая и издательская деятельность известного украинского деятеля и ученого Александра Лотоцкого во время русской революции 1905-1907 гг. Акцентируется внимание на рассмотрении ним проблем аграрного характера в Надднепрянской Украине в начале XX века. Характеризуется содержание публикаций о причинах обострения земельного вопроса и указанное время и путей его решения. При этом значительное внимание обращается на положение сельских рабочих и определение форм их борьбы. Автор отдельно освещает активную деятельность Александра Лотоцкого в работе Украинского парламентской общины I и II Государственных дум. Определена его роль в подготовке и печати журналов "Украинский Вестник" и "Родное дело. Вести из думы" как печатных органов УПГ, а также анализируются статьи по аграрной проблематике. Отмечается на тесной связи аграрных проблем и национального вопроса в подросийской Украины начала XX века.

Ключевые слова: малоземелье, сельскохозяйственные рабочие, право собственности на землю, забастовка, сельскохозяйственное образование, I Государственная дума, II Государственная дума, национальный вопрос, А. Лотоцкий.

Dubinskiy V. A.

Oleksandr Lototsky about the ways to resolve the agrarian problems in the Dnieper Ukraine at the beginning of the XX century (on materials of the press of 1905-1907 yr.)

The article deals with the public-political and publishing activities of the famous Ukrainian activist and scientist Oleksandr Lototsky during the Russian Revolution of 1905-1907. The article focuses on the consideration of the problems of agrarian nature in the Dnieper Ukraine at the beginning of the twentieth century. We characterize the content of the publication on the causes of the exacerbation of the land issue at the specified time and ways to solve it. At the same time, considerable atten-

tion is drawn to the situation of the rural workers and the definition of the form of their struggle. The author, separately, highlights the active participation of Alexander Lototsky in the work of the Ukrainian parliamentary community and the I and II State Dumas. His role in the preparation and publication of periodicals "The Ukrainian Herald" and "The Native Affairs. News from the Duma" as UPG printing sources is shown, as well as articles on agrarian issues are analysed. It is noted on the close connection of agrarian problems and the national question in Ukraine under the Russian rule at the beginning of the twentieth century.

Key words: landlessness, agricultural workers, land ownership, strike, agricultural education, I State Duma, II State Duma, national question, Oleksandr Lototsky.

Отримано: 08.08.2018

УДК 001(477)(092)Огієнко:002.1

О. М. Завальнюк

ІВАН ОГІЄНКО ПРО СВОЄ ЖИТТЯ, НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНУ, ДЕРЖАВНО-УПРАВЛІНСЬКУ І ГРОМАДСЬКУ ДІЯЛЬНІСТЬ У КАМ'ЯНЦІ-ПОДІЛЬСЬКОМУ: ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ІСТОРИКА

Висвітлено основні складові особистого і родинного життя, науково-педагогічної, державно-управлінської і громадської діяльності Івана Огієнка у Кам'янці-Подільському в 1918-1920 рр. за джерелами особового походження, які належать цьому видатному українськи діячеві і патріоту, зроблено спробу окремо проаналізувати авторські свідчення, зафіксовані у низці його мемуарно-біографічних видань, щодо багатогранної роботи на посадах ректора, міністра освіти, міністра ісповідань та головноуповноваженого уряду УНР, голови управи Кам'янець-Подільського відділу Українського товариства Червоного Хреста і на основі документального матеріалу, праць істориків дати їм окремі оцінки, а також виявити у них певні прогалини і невідповідності, які або ж не дають повної інформації, або ж іноді суперечать об'єктивній реальності, а тому мають використовуватися дослідниками із певним застереженням. У таких випадках наводяться добуті із архівних джерел, опублікованих документів і преси перевірені факти, які корегують хронологію, розширюють коло дійових осіб, пов'язаних з вирішенням поточних управлінських, виробничих та інших питань, чи представляють події у децю іншій, відмінній від авторської інтерпретації.

Ключові слова: Іван Огієнко, джерела особового походження, ректор Кам'янець-Подільського державного українського університету, міністр освіти, міністр ісповідань, головноуповноважений уряду УНР, голова управи Кам'янець-Подільського відділу Українського товариства Червоного Хреста, публічний лектор.

Історики Української революції 1917-1921 рр., досліджуючи різні складові національного державотворчого процесу, широко використовують не тільки комплекси архівних документів, пресу, а й матеріали особового походження, які досить часто є унікальни-